

LUNDS
UNIVERSITET

Institutionen för kommunikation och medier

Mediemorale

går bananas!

Dokumentärfilmen i en globaliserad värld

Författare: Johanna Persson
Handledare: Fredrik Miegel
Examinator: Magnus Andersson
Medie- och kommunikationsvetenskap: Kandidatuppsats
MKVK04:3, HT 2015

Sammanfattning

“Mediemoralen går Bananas!” är en kandidatuppsats skriven av Johanna Persson i ämnet Medie- och kommunikationsvetenskap vid Institutionen för kommunikation och medier vid Lunds Universitet. I studien undersöks dokumentärfilmens plats och ansvar i en globaliserad värld. Dokumentära former av film och tv har en speciell roll att spela i överförandet av kunskap om hot och risker. De synliggör och väcker emotionell förståelse för människor långt ifrån vår vardag, de bjuder in “de andra”. Genom att ge röst till berättelser som sällan hörs i global media låter de publiken korsa nationella gränser.

Det övergripande syftet för studien handlar om att studera hur det senaste årens uppsving av dokumentärfilmer kan förstås som ett uttryck av en moralisk omsvängning, där fokus ligger på att undersöka konsekvenser av globaliseringen. Detta görs genom en fallstudie av filmerna *Bananas!** (2009) och *Big Boys Gone Bananas!** (2011), två svenska dokumentära filmproduktioner i regi av Fredrik Gertten. Filmerna bidrar med att konkretisera en diskussion om dokumentärfilmens funktion och möjlighet att engagera. Med utgångspunkt i Ulrich Beck och Zygmunt Baumanns teorier om globalisering, risksamhället och kosmopolitism studeras dokumentärfilmens ökade popularitet och genomslagskraft kan få förståelse i det moderna mediasamhället. Roger Silverstone och Lilie Chouliaraki bidrar med teorier om medias inflytande på vår moral. Utifrån detta resonemang ställs följande frågor: vilka uttryck för risksamhället och globalisering finner vi i Gerttens bananas-filmer? Hur kan detta förstås som en moralisk problematik och hur kan filmerna diskuteras som en moralisk kommentar?

Nyckelord: Globalisering, Bananas*!, Big Boys Gone Bananas*!, kosmopolitism, dokumentärfilm, fallstudie, moral, media

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1 Forskningsläget.....	3
2. Studiens genomförande.....	5
2.1 Kvalitativ fallstudie.....	5
2.2 Urval och avgränsning.....	6
3. Perspektiv på globalisering, risk, kosmopolitism och moral.....	8
3.1 Globalisering.....	8
3.2 Ett samhälle fullt av risker.....	8
3.3 Framtiden: den kosmopolitiska blicken.....	8
3.4 Om medier som moraliskt utrymme.....	11
3.5 Dokumentärfilmens roll.....	12
4. Mediemoralen går bananas!.....	13
4.1 Globala risker i Bananas-filmerna.....	14
4.1.1 Konsekvenser för arbetare i en globaliserad värld.....	14
4.1.2 Stratifiering som risk.....	17
4.1.3 Risksamhället strikes back.....	18
4.2 Bananas-filmerna som moralisk kommentar.....	19
4.2.1 Filmerna - en del av en moralisk ordning.....	20
4.3.2 Men varför engagerar filmerna?.....	22
5. Jag knyter ihop säcken.....	27
6. Referenser.....	30
6.1 litteratur.....	30
6.2 Övrigt.....	31

1. Inledning

Jag står i mataffären och sträcker mig efter bananerna, men jag tvekar, är de ekologiska? Sneglar på mannen bredvid som lagt ner en klase i kundkorgen. Definitivt inte ekologiska. Hur dum i huvudet får man vara?

Men varför tänker jag så? Hur kan jag döma någon efter deras val bananer? Varför drabbas jag av moralpanik inne på ICA?

2009 kom Fredrik Gerttens dokumentärfilm *Bananas!** som berättar om en då pågående rättsprocess mellan det multinationella frukt företaget Dole Food Company och arbetare som under 70-talet varit anställda på Doles bananplantage i Nicaragua. Arbetarna hävdar att företaget under denna period använt farliga bekämpningsmedel som har gjort att de idag är sterila. Filmen framställer orättvisorna inom bananhandeln, människorna måste leva med konsekvenserna av de kemikalier som används på plantagen och hur stora företag som Dole kan fly sitt ansvar (*Bananas!** 2009).

Filmen leder till att Dole stämmer filmskaparna för förtal och kräver att filmen inte visas.

Två år senare släpper Gertten en uppföljaren *Big Boys Gone Bananas!** (2011) som skildrar just denna rättsprocess och vad som händer när ett litet produktionsbolag från södra Sverige blir stämt av en gigant inom livsmedelsindustrin.

När jag sneglar ner i kundkorgen bredvid mig har jag inte sett filmerna än. Trots det har de påverkat mina konsumtionsmönster och mina åsikter om dem som inte väljer ekologiska bananer. Och inte bara det, de har också påverkat utbudet i matbutikerna. Filmerna har fått otaliga kedjor som Coop och Hemköp att sluta sälja icke ekologiska bananer och hamburgerkedjan Max att helt sluta med produkter från Dole.

Dokumentära former av film och tv har en speciell roll att spela i överförandet av kunskap om hot och risker. De synliggör och väcker emotionell förståelse för människor långt ifrån

vår vardag, de bjuder in “de andra”. Genom att ge röst till berättelser som sällan hörs i global media låter de publiken korsa nationella gränser. I en globaliserad värld, där kapitalistiska intressen råder och länder kopplas samman i nätverk, har media och dokumentären som gott exempel, visat sig bidra till ett större världssamvete, en kosmopolitisk kraft. (Bondebjerg 2014: 3) Och genom spridning i andra medier har budskapet i *Bananas!** (2009) och *Big Boys Gone Bananas!** (2011) nått mig och fått min moraliska kompass att gå... bananas.

I studien undersöker jag dokumentärfilmens plats och ansvar i en globaliserad värld. Med utgångspunkt i Ulrich Beck och Zygmunt Baumans teorier om globalisering, senmodernitetens utveckling, kosmopolitism och risksamhället ser jag närmare på hur man kan förstå dokumentärfilmens ökade popularitet och genomslagskraft i det moderna mediasamhället. Roger Silverstone och Lilie Chouliaraki bidrar med teorier om medias inflytande på vår moral.

I föreliggande uppsats kommer jag att studera hur det senaste årens uppsving för dokumentärfilmer kan förstås som ett uttryck för en moralisk omsvängning, där fokuset ligger på att undersöka konsekvenser av globaliseringen. Gerttens filmer, *Bananas!** (2009), uppföljaren *Big Boys Gone Bananas!** (2011) och de händelser som följde är ett exempel på hur dokumentärfilmer kan få stort inflytande. I den här uppsatsen står just dessa filmer som exempel för en närmare analys.

Med utgångspunkt i ovanstående problemformulering har jag formulerat följande frågor som ligger till grund för analysen:

- Vilka uttryck för risksamhället och globalisering finner vi i Gerttens bananas-filmer?
- Hur kan detta förstås som en moralisk problematik?
- Hur kan filmerna diskuteras som en moralisk kommentar?

1.1 Forskningsläget

I min studie analyseras filmerna *Bananas!** (2009) och *Big Boys Gone Bananas!** (2011), två filmer vilkas handling utgår från ett av världens största multinationella frukt- och grönsaksföretags ansvarlösa handlande. Filmerna bidrar med att konkretisera en diskussion om dokumentärfilmens funktion och möjlighet att engagera. Studien kan sägas röra sig i gränstrakten mellan kulturstudier, medie- och kommunikationsvetenskap och sociologi.

Under de senaste årtionden har det skett en ökning av studier och mer kritiska analyser av dokumentärfilmen, samt en ökning i metoder att tänka kring genren. *Rethinking Documentary - new perspectives, new practices* (2008) är en bok som samlar 26 vetenskapliga artiklar om genren som både fångar kritiska perspektiv på dokumentära former, omvandlingen av dokumentärproduktionen, den moderna dokumentärfilmen och fördelar och nackdelar med den digitala utvecklingen (Austin, De Jong 2009.) I avsnittet "Documentary Studies: Dimensions of transition and continuity" ringar John Corner in tre vanliga fokusområden för studier och analys av dokumentärfilmen som "definitions", "aesthetics", och "cognition" (Corner 2008: 19ff). Dokumentärfilm och globalisering är dock ett tidigare relativt outforskat område som inte kan placeras i någon av Corners kategorier. Som Corner beskriver är detta fortfarande ett "rich and under-developed topic" (Corner 2009: 23).

Kristen Fuhs "The Legal Trial And/In Documentary Film" publicerad i *Cultural Studies* (2014) är ett senare exempel på ett försök att teoretisera och forska kring andra teman än just de som Corner beskriver. I den här artikeln intresserar sig Fuhs för dokumentärfilmer med "juridiska" teman, filmer som beskriver rättsfall och rättsprocesser. En sub-genre inom dokumentärfilmen vilka Gerttens produktioner som behandlas i den här studien kan placeras inom och som Fuhs beskriver blivit allt mer populär under senare år (Fuhs 2014: 783). Den icke-fiktiva filmen beskriver Fuhs på följande sätt:

...with its presumed indexical relationship to reality and its attendant claims to authenticity – is often seen as having a privileged relationship to truth, the ethical and epistemological stakes of these visual representations are heightened.

(Fuhs 2014: 781)

Det finns en viss tilltro till dokumentärfilmen som genre att den visar ”verkligheten”, något som enligt Fuhs leder till ett visst etiskt ansvar att återge händelser ”sanningsenligt”. Fuhs ser samtidigt hur dessa filmer skapas med ett syfte om att berätta en historia om ”vad som verkligen hänt”, en historia som ofta skiljer sig från den uppfattning som rätten haft om händelsen och som inte ofta stödjer det officiella juridiska beslut som tagits (Fuhs 2014: 784). Filmerna argumenterar för att den bevisning som de för fram är mer ”äkta” än de bevis som presenterats under rättegången. Filmernas bild av ”sanningen” skiljer sig med andra ord från rättsens bild. Det här gör filmerna intressanta för en kritisk analys, eftersom de, till skillnad från den rättegång som tar plats, har ett bredare möjlighet för kulturellt inflytande, och som Fuhs beskriver:

Their images have influenced – for good or bad – the cultural memory surrounding specific legal cases. Despite a rational understanding that the communication of unbiased truth is all but impossible in documentary film, we as audiences seem to hunger for this objectivity.

(Fuhs 2014: 805)

Den danske sociologen Ib Bondebjerg är en av få som närmare undersökt frågor som berör just hur globala utmaningar har reflekteras och representerats i de dokumentärfilmer som producerats under det tidiga tvåtusentalet. Bondebjerg intresserar sig, precis som jag gör i den här studien, för hur “documentary forms can influence our ways of thinking and feeling about the world” (Bondebjerg 2014: 1). En viktig utgångspunkt för mina studier har varit Bondebjergs senaste bok *Engaging with reality* (2014) där han diskuterar dokumentärfilmer med med narrativ som tar upp globala utmaningar, kriget mot terror, globalisering, flyktingströmmar och klimathotet. Till en viss del har våra studier liknande drag, Bondebjerg gör även han referenser till teorier av Ulrich Beck (Bondebjerg 2014: 3), men till skillnad från Bondebjerg exemplifierar och närstuderar jag ett exempel: Fredrik Gerttens filmer och rapporteringen kring Doles bananproduktionen i Nicaragua. Det som jag gör i min studie är att vidareutveckla det resonemang Bondebjerg gör om dokumentärfilm och globalisering, genom att fokusera på den moraliska aspekten. Den är något som finns närvarande hans studier men dock inte lika nära.

2. Studiens genomförande

2.1 Kvalitativ fallstudie och innehållsanalys

Denna uppsats är en fallstudie av de två dokumentärfilmerna *Bananas!** (2009) och *Big Boys Gone Bananas* (2011) och rapporteringen i anslutning till dessa. Temat dokumentärfilm, samhällsutveckling och globalisering är precis som ovan nämnt ett tämligen outforskat ämne. Det är ett ämne som passar in i det nya fält av dokumentärfilmsforskning som börjat växa fram och som inte endast diskuterar filmernas estetik, definition eller mening, utan som tar upp genren och diskuterar den i anslutning till andra områden.

Då jag strävade efter en djupgående förståelse om en viss händelse passade en fallstudie väl. Sharan B Merriam skriver att det är ett förhållningsätt till forskning där fokus ligger snarare på process, kontext och att upptäcka snarare än resultat (Merriam 1994: 25). Min studie kan betraktas som en "tolkande fallstudie" där beskrivningar används för att belysa och stödja "teoretiska förutsättningar" som jag funnit vara viktiga.

Jag intresserade mig för att se hur dokumentärfilmen tog plats i en globaliserad värld. Vilken makt har den? Detta intresse visade sig leda till Gerttens filmer. Jag har sett filmerna ett flertal gånger, läst rapportering omkring och gått igenom materialet och med utgångspunkt i den litteratur som jag läst. Film är ett medie med många olika beståndsdelar – bild, ljud, innehåll, och i min läsning av filmerna har jag dels tagit in hur de är teknisk utformade, vilken betydelse som ljud, musik och kameravinklar har haft, hur budskapet förs fram och vilka starka scener som finns i filmerna. Med Ulrich Beck, Zygmunt Bauman och Roger Silverstones teorier som grund har arbetet handlat om hur jag har kunnat förstå mitt material utifrån termer som risk, globalisering, moral och kosmopolitism. Hur kommer dessa begrepp till uttryck och hur kan de användas för att analysera dessa filmer?

Här har en kvalitativ innehållsanalys lämpat sig väl, där ett kommunikativt budskap systematiskt beskrivs (Merriam 1994:128). Genom att belysa vissa, i studien relevanta,

sekvenser ur filmerna och rapporteringen därkring ger en kvalitativ innehållsanalys svar på studiens frågor (Østbye 2004).

Även om det är svårt att göra kvantitativa generaliseringar utifrån den här studien är det fortfarande möjligt att göra teoretiska analytiska generaliseringar, det vill säga att det går att använda liknande angreppssätt för att förstå andra dokumentärfilmer och andra medierade kommentarer.

2.2 Urval och avgränsning

Materialet för studien utgörs främst av de två filmerna *Bananas!** (2009) och *Big Boys Gone Bananas!** (2011) i regi av Fredrik Gertten och producerade av WG Film. Som Merriam skriver behöver inte informationsinsamlingen begränsas till en metod i fallstudien, och därför kan flera källor samläsas för en djupare förståelse av undersökningsobjektet (Merriam 1994: 24). "En fallstudieforskare samlar in så mycket information om problemet eller frågeställningen som möjligt" (Merriam 1994: 41). I detta fall har jag vänt mig till filmernas webbplatser, forum och bloggar för att ge undersökningen en empirisk grund.

Mitt material utgörs därför även av medierapporteringen som följde filmerna, med kommentarer från bland andra Fair Trade Sverige (Markstedt 2013), rapporter om det rättsliga fallet som filmerna berättar om (Rosencranz och Roblin 2014), radioprogrammet Sommar (Sveriges Radio 2011), en intervju med Fredrik Gertten publicerad på *Bananas!** webbplats (Säfström 2009) samt en diskussionsguide utformad av Svenska Filminstitutet (Svenska Filminstitutet). Dessa dokument kan vara till hjälp för mig att "upptäcka innebörder, utveckla förståelse och förmedla insikter som är relevanta för forskningsproblemet" (Merriam 1994: 130).

Just Gerttens filmer passar denna är studie eftersom de på är sällsynta, de berättar om ett historiskt fall vilket är det första av sin sort i USA, de fick stort genomslag i Sverige och fick många svenskar att ändra sina konsumtionsvanor, samt resulterade i att ett flertal butiker slutade med att sälja produkter från företaget Dole Food Company. Dessutom förlorade Dole den efterföljande stämningkampanj som fördes mot filmskaparna. Vanligtvis lyckas de stora företagen med sina stämningkampanjer att tysta sina kritiker eftersom de oftast har mer makt

och resurser att lägga på en rättsprocess. Dessa drag som beskrivits ovan gör att filmerna sticker ut som en ovanlig händelse vilket gör dem intressanta för en djupare analys. Men även om de kan beskrivas som ovanliga så är de samtidigt väldigt utmärkande för sin genre. Det är en del av den våg av filmer som Bondebjerg beskriver och som kommit under senare år med mer fokus på globala frågor och problem (Bondebjerg 2014: 7).

3. Perspektiv på globalisering, risk, kosmopolitism och moral

I den här delen presenteras de teorier, synsätt och begrepp som används som utgångspunkter i analysen. Studien vilar sig främst på samhällsteorier frambringade av Ulrich Beck och Zygmunt Bauman, med begrepp som "risksamhälle", "globalisering" och "kosmopolitism". Dessa kommer inledningsvis att presenteras och därefter beskrivs en moralfilosofisk medie- och kommunikationsteori som representeras av Roger Silverstone och Lilie Chouliaraki. Avslutningsvis kommer en text om dokumentärfilmens roll, den är viktig som en förförståelse till analysen. Redogörelsen i detta kapitel vara kortfattad eftersom teorierna senare kommer att utvecklas och appliceras på det empiriska materialet i analysavsnittet.

3.1 Globalisering

Begreppet globalisering handlar om en process där världen blir mer sammanlänkad. Det finns flera dimensioner av globalisering: vanligt är att tala om kapitalism, organisationer som rör sig över nationsgränser och kapitalflöden. Men globalisering handlar också om sociala och kulturella processer, om media och politik (Bondebjerg 2014:19). Globalisering är en process utan styre, det går över nationsgränser och påverkar alla (Bauman 2000: 5). Däremot är den inte alltid jämlik. I Baumans definition har globalisering negativa förtecken (Juul 2013: 158). Till skillnad från universalism, där målet är ett gott samhälle för alla, eller internationalism där någon försöker implementera ett tankesätt eller värden på andra, finns ingen som ansvarar för globaliseringen (Juul 2013: 161). Bauman ser hur vi visserligen bygger nätverk över gränser, men att inte alla gynnas av det. Maktfördelningen är skev i Baumans globaliserade värld, och ligger till grund för orättvisor och osäkerhet. Händelserna i Bananas-filmerna är ett exempel på hur en globaliserad kapitalism får lokala konsekvenser, precis som Bauman demonstrerar. Dokumentären som medium har visat sig ha makt att förändra och införa ökad förståelse för människor utanför den lokala sfären (Bondebjerg 2014: 3). Nedan redogörs för Becks teorier om världen som ett "risksamhälle" och "kosmopolitism", en konsekvens av globaliseringen, denna gång med positiva förtecken.

3.2 Ett samhälle fullt av risker

I likhet med Bauman, men genom att använda andra ord, beskriver den tyske sociologen Ulrich Beck moderniseringens negativa konsekvenser, den osäkerhet och de risker som uppkommit som en bieffekt av globaliseringen, och dessa tankar formuleras i hans klassiska verk *Risksamhället* (2000). Utgångspunkten för Becks analys är en teori om hur vi just nu befinner oss i ett slags paradigmskifte som närmast kan liknas vid industrisamhällets frambrutt ur feodalsamhället. Enligt Beck är vi på väg att lämna den industriella moderniteten där fattigdom varit det centrala hotet, och där det fundamentala målet varit materiell tillväxt och teknologisk utveckling (Beck 2000: 18ff). Istället är vi på väg in i en annan, andra modernitet, där vi nu måste möta nya problem som utvecklingen fört med sig.

Denna nya modernitet som Beck beskriver är av en reflexiv karaktär, där samhället måste hantera de negativa konsekvenser som samhället själv skapat genom utvecklingen (Beck 2000: 30). Vad de senaste årtiondens globaliseringsprocess har fört med sig är ett känsligt system där vi alla hotas av avlägsna risker som kan ge oanade konsekvenser. Termen "risk" är på så sätt av global omfattning och avser bland annat klimatförändringar, spridningen av kemikalier i naturen och i våra livsmedel, risker som en konsekvens av vårt agerande och som inte tar hänsyn till några "nationalstatliga gränser" (Beck 2000: 52). Beck diskuterar hur hans risksamhälle med globaliseringen utvecklats till ett "världsrisksamhälle", där våra gemensamma risker har tvingat oss in i ett ömsesidigt beroende. (Beck 2005: 120). Något som jag senare i studien visar kommer till uttryck i Gerttens bananas-filmer.

3.3 Framtiden "Den kosmopolitiska blicken"

I sin bok *Den kosmopolitiska blicken* (2005) bygger Beck vidare på det resonemang som förankrats i *Risksamhället* (2000) med sina tankar om hur utvecklingen med globaliseringen lett till en så kallad "universalistisk interpendens" (Beck 2005: 26).

Vetskapen om att alla tragedier i vår tid till ursprung och räckvidd är globala får en kosmopolitisk erfarenhets- och förväntningshorisont att uppstå. Föreställningen om mot varandra avgränsade nationella samhällsstrukturer falsifieras genom upplevelsen av globala interdependenskriser. Insikten växer om att vi lever i ett globalt ansvarssammanhang som ingen kan smita förbi.

(Beck 2005: 121)

Beck plockar upp termen "kosmopolitism", ett begrepp med lång historia och rötter inom den västerländska filosofin, och talar om en "Kosmopolitisering" vilket han definierar som en "flerdimensionell process", en process som "innefattar tillblivelsen av multipla lojaliteter", som en konsekvens av globaliseringen, en känsla av "öppenhet mot världen" (Beck 2005: 25). I denna omvandling ryms tillkomsten av olika slag av icke-politiska aktörer som kämpar för globala problem och orättvisor, frågor som berör hela mänskligheten. I dagens globaliserade samhälle är det inte längre möjligt att tala om "vi och de andra" eller "inne och ute", vi måste blicka över våra nationsgränser och förstå det faktum att vår verklighet kräver en "kosmopolitisk blick" (Beck 2005: 41). Det är precis en sådan här blick som Beck beskriver som Gertten anlägger i sina filmer. Gertten håller sig inte inom Sveriges gränser och diskuterar problem som endast berör vårt egna samhället utan vänder sig bortåt och visar hur vår konsumtion av bananer får negativa konsekvenser för människor långt borta. Det "ömsesidiga beroende" som Beck talar om kommer till uttryck filmer i som Gerttens.

Vad som är intressant med Beck och Baumans teorier är att de ser på globalisering, men även på den moraliska aspekten av denna process, som i detta fall uttrycks i form av den kosmopolitiska omsvängning som Beck beskriver i sina studier (Beck 2005: 121).

För att få en ytterligare förståelse för mediernas betydelse i den här processen har jag även tittat närmare på Roger Silverstones material. Enligt Silverstone hade inte globaliseringen varit möjlig utan medierna, han talar om att de har en unik roll genom att fungera som ett "technological and cultural framework for the connectivity, positive or negative, without which the globe would be merely a shadow" (Silverstone 2007:10). Med Beck som grund plockar Silverstone ut medier och processen av mediering ur globaliseringens många dimensioner och diskuterar mediernas potential att lyfta en global kosmopolitisk kultur, en kultur "that might not require, physical mobility, but mobility through the symbolic" (Silverstone 2007: 11). Tillsammans med Lilie Chouliaraki kan Silverstone ses som ansvarig för att föra in diskussionen kring kosmopolitism in i den mediala sfären. Begreppet kosmopolitism är avgörande för deras teorier, för den moraliska synen på relationen mellan publik och de kommentarer som sprids via media (Silverstone 2007: 14).

3.4 Om medier som moraliskt utrymme

Att diskutera frågor som berör de moraliska och etiska aspekterna av media är något som blivit allt vanligare inom medie- och kulturstudier (Corpus Ong 2009: 449). Den brittiske medie- och kommunikationsprofessorn Roger Silverstone är en av de som varit framträdande inom denna inriktning med sin teori som handlar om mediernas potential att möjliggöra eller omöjliggöra moraliska dispositioner hos individer. Silverstones poäng handlar att föreställningar i medier alltid innehåller en moralisk dimension. Hans tankar är lämpliga i detta sammanhang eftersom de går i linje med det som jag intresserar mig för i den här studien, hur bananas-filmerna konstrueras som en moralisk kommentar. Silverstone grundar sitt resonemang i mediernas alltmer betydande roll i våra liv och i konstruktionen av det han benämner som en "moralisk ordning", vilket enligt honom borde överstämja med "the scope and scale of global interdependence" (Silverstone 2007: 7). För Silverstone handlar "moral" om generaliserande principer: handlingar som finns inom medierna och riktas mot "den andre". Här syftar begreppet "den andre" till den medierade relationen vi har till främmande andra (Silverstone 2007: 8). Silverstone ser mediernas utbredning som betydelsefulla för globaliseringen och vår uppfattning av vår omvärld. (Silverstone 2007: 5). Medierna existerar i många former; som massmedier, sociala medier, elektroniska och analoga medier, ljudbild- och tryckmedier. Dessa olika kanaler tillåter oss att göra sociala handlingar och de definierar en plats som får en allt viktigare roll i våra liv. Som Silverstone skriver har medierna blivit en del av vår dagliga värld (Silverstone 2007: 5).

Silverstones teorier rör sig i en kontext av något han benämner som 'mediapolis': "the mediated space of appearance in which the world appears and in which the world is constituted in its wordliness, and through which we learn about those who are and who are not like us" (Silverstone 2007: 31). Mediapolis är enligt Silverstone en plats som medierna skapar, en slags offentlig medierad arena grundad i symboliska framträdanden.

En annan person som är framstående i forskningen kring medier och moral är medie-och kommunikationsprofessorn Lilie Chouliaraki, som talar om de moraliska och etiska implikationerna av medierad kommunikation. I sin bok *Spectatorship of suffering* (2011) skriver Chouliaraki om olika hierarkiska ordningar den narrativa organisationen kan placeras i. Hon behandlar särskilt nyhetsrapporteringar kring mänskligt lidande och hur vår empati

formas av dem. I min studie appliceras hennes teorier istället på det dokumentära filmmediet, för att skapa förståelse för hur medlidande kan skapas i dokumentären.

Både Silverstone och Chouliaraki tar upp kosmopolitism och diskuterar begreppet som en positiv kraft att sträva efter i medieringsprocessen. Kosmopolitisering handlar i deras termer om att bjuda in ”den andre” till skärmen, en slags medierad ”ovillkorlig gästfrihet” (Corpus Ong 2009: 451). Chouliaraki talar om vikten att erhålla ”proper distance”, eller ”rätt avstånd” i medierna, något som även Silverstone tar upp och diskuterar i sin analys. Detta är något som Gertten tydligt lyckas med i sina filmer, genom att vända blicken mot Nicaragua och låta de nicaraguanska arbetarna få sina röster hörda.

3.5 Dokumentärfilmens roll

När globalisering diskuteras idag, kan det nästan låta som en ny företeelse, men inom dokumentärfilmen är världen något som tagits i beaktande i snart hundra år. Redan vid dokumentärfilmens begynnelse i början av 1900-talet fascinerade filmskaparna genom att låta publiken uppleva avlägsna exotiska platser. Det har gått nästan ett sekel sedan *Nanook of the North* (1922) släpptes, en film som ofta betraktats som den första ”äkta” dokumentärfilmen, och idag är det dokumentära filmmediet mer relevant än någonsin (De Jong 2009: 151).

Som Bondebjerg skriver har filmerna med sina “verkliga” skildringar fått en viktig roll i vårt samhälle “They are present as background stories to the 24-hour global news format that is now a fact in most parts of the world...” (Bondebjerg 2014: 8). Dokumentärfilmen har genomgått en rejäl omvandling, den tekniska utvecklingen har lett till ny utrustning, digitala produktioner och fenomen som gör-det-själv-videos på YouTube och andra hemsidor och i sociala medier. (Austin och De Jong 2009: 1) En genre som tidigare framförallt fångade den smala publiken fyller numera biosalonger, håller egna festivaler och sprids via nya kanaler som olika vod-tjänster. (Austin och De Jong 2009: 7) Filmer som *An Inconvenient Truth* (2006) *Farenheight 9/11* (2004) och *Bowling for Columbine* (2002) har visat att dokumentärfilmernas potential att växa till globala fenomen.

4. Mediemoralen går bananas

Nedan analyseras filmerna *Bananas!** (2009) och *Big Boys Gone Bananas!** (2011) och händelserna som följde. Jag ställer mig frågor som "vilka uttryck för risksamhället och globalisering finner vi i Gerttens bananas-filmer?" "hur kan detta förstås som en moralisk problematik?" och "hur kan filmerna diskuteras som en moralisk kommentar?". Genom att formulera frågorna på det viset förutsätter jag med andra ord att det i dokumentärfilmen som medium går att finna dessa uttryck. Frågan är bara *hur* det tar sig uttryck. Tanken om att dokumentärfilmen har en viktig roll i en globaliserad värld är inte ny. Ib Bondebjerg skriver i *Engaging with reality* (2014):

Documentary forms of film and television have a special role to play in this creation of both cosmopolitan knowledge of global challenges and realities, and a stronger emotional understanding of our global others.

(Bondebjerg 2014: 3)

Med referenser till Beck belyser han medias makt i formandet av en samhällsmoral som sträcker sig över nationsgränser. Det här är även utgångspunkten för Silverstones teorier vilka han utvecklar i sin bok *Media and Morality: on the rise of the mediapolis* (2007):

...the baseline of my argument is that the world's media are an increasingly significant site for the construction of a moral order, one which would be, and arguably needs to be, commensurate with the scope and scale of global interdependence. Insofar as they provide the symbolic connection and disconnection that we have to the other, the other who is the distant other, distant geographically, historically, sociologically, then the the media are becoming the crucial environments in which a morality appropriate to the interrelated but still horrendously divided and conflictual world might be found, and indeed expected.

(Silverstone 2007: 7-8)

I följande analys står Bananas-filmerna som exempel, två filmer som i sig själva fått stor uppmärksamhet och genomslagskraft. Men de är också en del av en större kontext, där dokumentärfilmen tagit plats som en viktig opinionsbildare. Något som diskuteras vidare i slutdiskussionen. Men låt oss först se närmare på exemplen Bananas-filmerna och hur mediemoralen går... Bananas.

4.1 Globala risker i Bananas-filmerna

Den händelse som står i fokus för den här studien och vilken den svenska dokumentärfilmen *Bananas!** (2009) berättar om är fallet *Tellez v. Dole Food Company*, en rättslig konflikt mellan det multinationella fruktföretaget Dole Food Company och tolv nicaraguanska arbetare, som tidigare varit anställda vid företagets bananplantage i landet. Arbetarna hävdar att Dole auktoriserat administrationen av farliga bekämpningsmedel på plantagen, vilket lett till att de anställda blivit sterila när de exponerats för medlen under arbetet på 1970-talet (Rosencranz och Roblin 2004: 116). I filmen *Bananas!** (2009) får åskådaren följa den amerikanske advokaten Juan Dominguez som strider för de nicaraguanska bananarbetarnas rättigheter, i den rättegång som utspelar sig i Los Angeles Superior Court mot Dole. Dominguez kämpar för att arbetarna ska få ekonomisk kompensation för de skador som han menar att företaget orsakat dem. Tellez-rättegången var den första i sitt slag i USA som hanterade utländska arbetare, och ansågs därför som viktig då den fungerade som ett test på hur väl det amerikanska rättssystemet kan reagera mot skador framkallade av USA-baserade transnationella företag utanför landets egna gränser.

I den här första delen av analysen ligger fokus på att undersöka själva innehållet i den första filmen. Vilka uttryck för risksamhället och globalisering finner vi i Gerttens bananas-filmer? Vad är det för moralisk problematik som skildras? Analysen fortsätter sedan med en andra del där diskussionen flyttas till frågor kring filmerna som moralisk kommentar.

4.1.1 Konsekvenser för arbetare på bananplantage i en globaliserad värld

Som Bauman beskriver styr nätverk och kapitalistiska flöden i en globaliserad värld, snarare än stater och ideologier (Bauman, 2000: 65). I ett sådant samhälle finns vinnare och förlorare, där konsekvenserna blir markanta för de som varken har nätverk eller är kapitalstarka. Beck (Beck 2000: 29) talar om ett risksamhälle, där människor förhåller sig till de risker som skapats i och med en ökad välfärd.

Enligt Beck (Beck 2000: 33) uppstår det en "global hotsituation". Det bildas motsättningar mellan dem som främst drabbas av riskerna och de som profiterar på dem. Tanken om

risksamhället bygger på en oro och rädsla för moderniseringens konsekvenser, strävan efter säkerhet och önskan att eliminera de risker som skapats, samt hur staten och samhället ska organisera sig och förhålla sig till riskerna.

Dokumentärfilmen *Bananas!** (2009) öppnar med en sekvens som visar begravningen av en man som arbetat hela sitt liv ute på bananplantagen i Nicaragua. Prästen talar inför den stora skara med sörjande människor samlats under ceremonin i kyrkan:

Människor dör varje dag i detta samhälle. Bekämpningsmedel har kastat en skugga av död över hela västra Nicaragua. För att öka vinst och produktion, utan att bry sig över konsekvenserna för människorna i området, sprider de ton av bekämpningsmedel på bananplantagen. Plantagen ger människor jobb, men de är även källan till en långsam död.

(*Bananas!** 2009)

Filmen klipper till den sörjande sonen till den avlidne mannen, som beskriver sin pappa som en ”helt vanlig människa”, som varit aktiv i kampen om ersättning till de andra arbetare som fallit offer för sjukdomar orsakade av bekämpningsmedlen. Med den här sekvensen avslutas introduktionen och titeln ”*Bananas!**” rullar på skärmen tillsammans med namnen på de personer som arbetat med filmen. I bakgrunden visas bilder från plantagen och odlingen av Doles bananer, en produkt som vi som betraktare och konsumenter vanligtvis glatt plockar i fruktdisken.

Det här är en stark inledning som introducerar filmens övergripande tema, som sammanfattningsvis kan sägas handla om orättvisor inom bananhandeln, om hur stora globala företag i västvärldens högt utvecklade värld utnyttjar vanliga människor i världens fattigare delar och sedan smiter från sitt ansvar. Något som blir tydligt under filmens inledande minuter är att betraktaren guidas till att starkt identifiera med en sida i denna konflikt: de nicaraguanska arbetarna.

Som prästen i filmen säger så erbjuder bananplantagen visserligen människor arbete, men det är ett arbete med stora konsekvenser. Situationen som beskrivs är ett uttryck för det Beck beskriver som ett risksamhälle. Beck talar om att trots att hotsituationerna utjämnats över världen, har utvecklingen lett till en ny social ojämlikhet, där riskerna samlas i botten och “det finns en systematisk ‘attraktion’ mellan extrem fattigdom och extrema risker.” (Beck 2000: 59). Det är ingen slump att det är dessa människor i underutvecklade länder som i

första hand får leva med konsekvenserna av dessa risker. I valet mellan det synliga hotet att bli arbetslös och svälta segrar det osynliga hotet att bli sjuk och döende som en följd av användningen av kemikalier vilket blir tydligt i exemplet med Bananas-filmen (Beck 1998: 60). Beck talar därför om den här hotsituationen som människors öde (Beck 2000: 57ff). Befolkningen i Nicaragua föds in i hotsituationen, och de har knappast något valmöjlighet att välja bort riskerna som globaliseringen fört med sig till dem.

Ett av de mest konkreta exemplen på de risker som Beck beskriver är just dessa kemikalier som finns i våra livsmedel och det vi konsumerar. Beck talar om att eftersom dessa risker är osynliga för det blotta ögat så blir de heller inte verkliga för oss förrän deras konsekvenser blir synliga, och det är först då som vi förstår vad de innebär. I *Bananas!** (2009) är den här typen av risk i form av den DBCP-baserade kemikalien Nemagon. En kemikalie som tidigare har använts av fruktföretag som Dole som bekämpningsmedel på bananplantage. I rättegången som utspelar sig i dokumentärfilmen får vi lära oss att forskare redan under 1950-talet uttryckte oro för DBCP effekter, och att den senare 1979 förbjöds i USA, men att företag som Dole fortsatt att exportera kemikalen trots konsekvenserna. I rättegången erkänner Dole detta och att de använt kemikalien på bananplantagen trots att den dragits in av tillverkaren. I avslöjandet av den här risken uttrycker Gertten en oro, vem vet vilka bekämpningsmedel som används idag och vilka konsekvenser de får för oss i framtiden? (Säfström 2009) Att bananerna kan ha besprutats med farliga bekämpningsmedel är inte något som vi tänker på när vi som individer står i fruktdisken och plockar en klase med bananer. Som Beck beskriver nedan har konsumenterna knappast har något val eftersom riskerna är osynliga.

Man skulle kunna säga att riskerna åker snålskjuts, eftersom de sväljs ned med maten och andas in med luften. De är *normalkonsumtionens fripassagerare*. De färdas med vinden och i vattnet. De kan finnas i allt och alla och tar sig tillsammans med det livsnödvändiga – luften vi andas, maten, kläderna, möblerna etc.-igenom alla det modernas vanligtvis så strängt kontrollerade skydds zoner.

(Beck 2000: 57)

I följande del diskuterar och analyserar jag den sociala stratifiering som Bauman menar är en konsekvens av globalisering, och hur den kan förstås som en risk i becks mening.

4.1.2 Stratifiering som risk

Bauman (2000: 68) talar om de problematiska konsekvenserna med stratifiering, det vill säga uppdelningen i olika sociala skikt, som han menar globaliseringsprocessen inneburit för världssamhället. Han menar att de som redan är rika gynnas av globaliseringen, medan de som är fattiga inte gynnas av samhällsförändringen. Teknologi och nätverk är något som endast det övre skiktet kan använda sig av i ett globaliserat samhälle (Kavanagh i Bauman 2000: 69).

Vid ett tillfälle i *Bananas!** (2009) inledning reser advokaten Juan Dominguez till Nicaragua för att träffa människorna som arbetat på bananplantagen för Dole. Sekvensen i filmen börjar med att Dominguez visas runt ute på plantagen, där arbetarna tidigare också levt i stora kollektiv med sina familjer. Dominguez betraktar de leriga fälten och slitna husen med bister blick och suckar, det är tydligt att han är upprörd över de usla förhållandena. Människor har levt i hus mitt ute på plantagen där kemikalier har pumpats ut med vattenkanoner. Sedan klipper filmen mellan olika scener där arbetarna intervjuas på spanska av Dominguez och hans medarbetare. Dominguez försöker ta reda på hur arbetet på plantagen påverkat deras hälsa. Ryktet har spridit sig snabbt i den fattiga provinsen om att en man från USA, som är advokat och som även pratar spanska är intresserad av deras situation. Dominguez kommenterar:

I detta fallet har du fattiga människor, socialt missgynnade, med väldigt dålig utbildning, mot företag som är väldigt starka, rika och med hög kunskap, och oddsen är helt enkelt emot dessa klienter.

(*Bananas!** 2009)

I denna sekvens av filmen framkommer hur det i ett stratifierat samhälle är de utan kunskap och makt som inte har möjlighet att själva förändra sin situation, och hur detta utnyttjas av stora bolag som Dole. Den sterilitet som arbetarna vittnar om är svår att bevisa, något som skyddar Dole ytterligare mot att ta konsekvenserna av de risker de utsatt bananplantagearbetarna för. Gertten (Säfström 2009) har däremot möjlighet att lyfta arbetarnas situation genom dokumentärfilmen. Gertten säger i en intervju:

Through my film, BANANAS!*, I am hopeful that viewers will see the lives of the workers who are at risk: the people who are paying the price of hundred years of banana history. These are the workers, the families and the communities who are suffering from poverty and from the disaster of the chemicals left on their soil and floating in their water.

(Säfström 2009)

När Gerrten säger: “the people who are paying” (Säfström 2009) blir det tydligt att han vill lyfta fram hur denna stratifieringsprocess slår hårt mot bananarbetarna som får leva med konsekvenserna av Doles handlande.

Den ojämlika maktrelationen finns dock inte bara mellan Dole och arbetarna på bananplantagen, utan tar sig också uttryck i hur Dole hanterar kritiken i *Bananas!**

Dole is the world's most powerful fruit company with over seventy-five thousand employees in ninety countries worldwide. They have a turnover of seven billion dollars a year, but they are not living by Pippi Long stocking's motto – “A person who is very strong also has to be very kind”. On the contrary! Dole's behavior becomes a textbook example that people with "more money than God" also possess all the power, and that it may be worthwhile to go after a small player to save your face in the long run.

(Svenska Filminstitutet)

Då Bauman (2000: 13) talar om status i den sociala hierarkin nämner han mobilitet som avgörande faktor. Möjligheten att röra sig fritt bestäms av hur högt ekonomiskt kapital man har. Den som kan röra sig fritt kan också avsäga sig socialt ansvar i högre grad. Eller i linje med Beck (2000: 39), en större möjlighet att styra över hur nära riskerna man lever. I Gerrtens filmer är det främst arbetarna på bananplantagen som har begränsad mobilitet. Gerrten själv har möjlighet att genom sina dokumentärer göra motstånd mot Dole.

4.1.3 Risksamhället strikes back

Fördelningen av risker och hot i samhället hänger som ovan nämnt bland annat ihop med skillnaderna mellan olika samhällsskikt. Trots att konsekvenserna oftast drabbar de mindre rika, måste alla förhålla sig till risksamhället (Beck 2000: 34). När de anställda på bananplantagen stämmer Dole, och Gerrten porträtterar händelserna genom sina dokumentärfilmer ser vi hur också Dole måste förhålla sig till risker och dess konsekvenser. Avslöjandet av Doles tvivelaktiga metoder, hantering av kemikalier och påtryckningar på filmskaparna blir nämligen ett hot mot företagets vinster och legitimitet. Beck talar om att riskernas spridning visar på “en social *bumerangeffekt*: inte heller de rika och mäktiga går säkra” (Beck 2000: 53). Som vi ser i fallet med Dole kommer riskerna så småningom ifatt de som skapat dem. Som en strategi för att minimera riskerna lägger företaget ut miljardsummor

på PR och marknadsföring. De är medvetna om att med mediernas ökade makt är risken allt större att deras metoder blir avslöjade.

We now occupy an era of extreme reputation anxiety among leading companies around the world, because they're very aware their corporate reputation which they have may built over 50 years or so can be shredded in a matter of minutes. So when a company feels that it's under potential attack you either try and divert attention from the real story or you have a snow dump of good alternative information or you try and discredit the criticism.

(Big Boys Gone Bananas!* 2011)

Citatet är hämtat från en sekvens av *Big Boys Gone Bananas!** (2011) och intervjun med PR- och varumärkesstrategen Tim Burt. I det kommer Doles strategier för att hantera risker till uttryck. Genom att sprida information i global media om hur filmen inte avspeglar verkliga förhållanden, och genom en stämning för förtal försöker Dole misskreditera filmskaparna. Som Gerttens amerikanske advokat kommenterar i en sekvens av filmen:

Your film is wrapped up in a much bigger cause for Dole, their cause is to get rid of billions of dollars of litigations pending against them because they kept using poisonous chemicals. So this is a cheap investment for them, to go after your film is just a little tiny part of a big investment they are willing to make to keep billions of dollars of judgement away from knocking on their door.

(Big Boys Gone Bananas!* 2011)

Istället för att ta ansvar för sitt handlande och betala ersättning de sjuka individer som arbetat på företagets bananplantage, så försöker Dole anpassa sig efter riskerna genom påtryckningar på bevakande media. Uppmärksamheten efter Gerttens dokumentärer visar däremot att de inte lyckats hantera de risker de själva skapat på ett för dem lyckosamt sätt.

4.2 Bananas-filmerna som moralisk kommentar

I Gerttens första film *Bananas!** (2009) får vi följa striden mellan frukt företaget Dole Food Company och deras tidigare anställda i Nicaragua. En händelse som utspelar sig i tillvaro på andra sidan jorden och som vi som betraktare i Sverige knappast har mycket gemensamt med. Trots detta så har det här varit en berättelse som fått stort inflytande i Sverige.

Företag som smiter från sitt ansvar är ingen sensationell historia, så hur kommer det sig att vi bryr oss om just den här händelsen och att den fick så stort genomslag? Även om händelsen berör "främmande andra" på långt avstånd och inte direkt påverkar oss?

Det Gertten gör med genom sina filmer är att väcka en fråga om moral. Han lyckas förmedla den kosmopolitiska empati som Beck (2005: 19) talar om och får oss att förstå hur det problem som framställs är något som är gemensamt som inte stannar inom nationsgränser och där vi trots avståndet besitter ett visst moraliskt ansvar. I den här andra delen av analysen står *Bananas!** (2009) uppföljare i *Big Boys Gone Bananas!** (2011) i större fokus. En dokumentär som spelades in parallellt med lanseringen av den första filmen och som skildrar hur bananarbetarnas kamp mot Dole förvandlas till en egen strid för filmskaparna vars produktionsbolag blir stämt för förtal av Dole strax innan filmens världspremiär i Los Angeles. Uppföljaren följer stämningssprocessen och hur försöket att tysta ner filmskaparna slår tillbaka på Dole. Med den här filmen som utgångspunkt förs en diskussion om händelsen som en moralisk kommentar.

4.2.1 Filmerna - en del av en moralisk ordning

Gerttens filmer rör sig i Silverstones mediapolis, en medierad global arena där moraliska ställningstaganden sprids (Silverstone 2007: 31). Genom att till exempel, lyfta hur Dole trots medvetenhet om bekämpningsmedlens negativa risker, ändå fortsatt att sprida kemikalierna på plantagen, utan att bry sig om konsekvenserna för sina anställda, samt hur företaget agerar mot sina kritiker i hopp om att tysta ner den växande skandalen, kommer problem fram som annars inte blivit synliga. På så sätt är Gerttens filmer en del av en moralisk ordning. Han formulerar ett moraliskt problem som han tvingar oss som betraktare att ta ställning till.

I en värld av risker och globalisering utgör medier och dokumentärfilmen ett gott exempel. Precis som Beck skriver så får “massmedierna och de som definierar riskerna samhällspolitiska nyckelpositioner” (Beck 1998: 32). Med den tekniska utvecklingen har möjligheten att vara en sådan här moralisk röst ökat (Silverstone 2007: 7). Bananas-filmerna är inte bara filmer, de har även konvergerat med andra medier och finns tillgängliga i streamingtjänster och på webbplatser. Vi har ett ansvar för att vi blir mer medvetna om problemen. Gertten visar sig ha just en sådan här nyckelposition som Beck talar om. Ett tydligt exempel på detta är i en sekvens i slutet av *Big Boys Gone Bananas!** (2011), då filmen uppmärksammas av politiker i den Svenska Riksdagen. En svensk socialdemokrat, Luciano Astudillo har fått intresse för Gerttens strid mot stämningen och vill engagera sig för filmen. Ett inslag från SVTs nyheter visas där Astudillo förklarar “att i grunden handlar detta om dokumentärfilmernas rätt få skildra ett skeende” (*Big Boys Gone Bananas!** 2011)

(då ett förbud av filmen från Doles håll skulle inskränka yttrandefriheten). Att filmen får visas i ett så symboliskt viktigt utrymme som riksdagen är visat att han, genom sitt medium, har inflytande, och att de frågor han lyfter (och i sin tur frågan om yttrandefrihet) skapar engagemang.

Dokumentärerna i sig är ett tecken på den kosmopolitism som Beck talar om. Till skillnad från Bauman, som främst talar om globaliseringens negativa konsekvenser lyfter Beck fram den moral som han ser växa fram i och med en ökad globalisering. När världen blir alltmer sammanlänkad ökar också medvetenheten om varandra, eller "den andra". Trots ökad stratifiering har dokumentären potential att inte bara visa orättvisor utan också skapa ett engagemang. Dokumentären blir ett medel för förändring (Silverstone 2007: 7ff). Det här kan vi se ett exempel på i den andra filmen i en scen där Richard Bergfors, vd för hamburgerkedjan Max intervjuas. Efter att ha uppmärksammats om filmen och Doles agerande via sociala medier har Bergfors beslutat att de tar avstånd från Dole därmed slutar sälja deras produkter (*Big Boys Gone Bananas!** 2011). Efter Max uttalande får svenska tidningar nys om händelsen som sprids från kultursidorna i tidningarna till ekonomidelen, där som Gertten beskriver "den riktiga makten finns" (*Big Boys Gone Bananas!** 2011). Ett annat exempel på detta i filmen är när Dole försöker utöva påtryckningar genom att uppmana svenska journalister som skrivit om filmen att sluta rapportera om Dole och *Bananas!** (2009), något som får motsatt effekt. Istället uttrycker journalisterna sitt stöd för Gertten och frågan leder till en debatt om pressfrihet i Sverige. Det uppkommer med andra ord olika slags engagemang efter filmerna. Det bildas en slags kosmopolitisk empati, där konsumenterna ser vilka värden de stödjer och vilka konsekvenser de får att handla av företag som Dole (Beck, 2005: 20). Det rör sig inte bara om direkta konsekvenser på hemmaplan, utan också hur konsumenten kan engagera sig för de globala risker den understött med sin konsumtion.

It is also a challenge for each of us as citizens and human beings. It's a challenge that has to do with the way we live our lives and how we think about change. Are we ready to change our consumer habits?... Are we ready to recycle and buy more expensive but organic products?

(Bondebjerg 2014: 237)

Det som Bondebjerg beskriver är det moraliska dilemma som vi ställs inför. Med den andra filmen. Men det handlar inte bara om att stå upp mot Dole. Handlar att Sverige står upp för pressfrihet. Det är först i och med den andra filmen som detta blir en fråga om samhällsmoral.

Efter den andra filmen säger plötsligt vilka bananer man köper något om vilken person man är vilken moral man har.

Med inflytande i media kommer också ansvar. Det är något Silverstone menar att journalister över lag brister i (Silverstone i Dayan 2007: 115). Men för Gertten är detta inte bara en fråga om ansvar, som han ser det är det hans "skyldighet" att berätta om "orättvisor" (Sveriges Radio 2011) Citatet visar hur han tagit makten i och med sina filmer, och utvecklat frågan med sin uppföljare.

4.2.2 Men varför engagerar filmerna?

Dokumentärfilmer kommer i många former. Gerttens filmer kan sägas tillhöra den "auktoritära" undersökande filmgenren (Bondebjerg 2014: 53). Narrativen har formulerats med så kallade "voiceovers", vittnen och experter; en tydlig strategi för att etablera filmernas "auktoritet". Den här genren innehåller filmer som syftar till att "inform or report on an investigation into a clearly identified theme or problem in the world" (Bondebjerg 2014: 53), vilket precis är vad Gertten i detta fallet försöker göra. I *Bananas!** (2009) används långa sekvenser med material filmat inifrån rättsalen under rättegången mellan bananplantagearbetarna och Dole, en strategi som ofta används inom den här genren av filmer för att skapa en känsla av tyngd och trovärdighet. Att använda detta material och placera betraktaren som vittne i rättsalen är ett drag som Gertten använder för att visa att han återger händelsen "sanningsenligt". Som Fuhs talar om i sin artikel "The Legal Trial And/In Documentary Film" i *Cultural Studies* (2014) är filmer med fokus på rättsprocesser, likt bananas-filmerna något som blir allt vanligare. Det är en skickligt taktik som filmskaparna använder för att generera en känsla hos betraktaren att de är med och upplever hela händelseförloppet. Men som Fuhs beskriver är dokumentärfilmsrepresentationer oundvikligen selektiva, vinklade och alltid skapade ur en viss persons synvinkel (Fuhs 2014: 798). Filmskapandet innehåller alltid ett antal aktiva val som formar produktionen, och för att stödja det påstående som filmskaparen vill förmedla.

Samtidigt som filmerna är auktoritära, tar de till en viss del även en mer direkt "observativ" form med långa sekvenser med visuella iakttagelser och redogörelser från de människor som porträtteras i filmerna. På detta sätt får betraktaren närmare uppleva det som sker och bilda sin egen uppfattning. (Bondebjerg 2014: 54). Men för att väcka publikens uppmärksamhet räcker inte endast rationella argument och dokumentation som de många intervjuer med

journalister och advokater som båda filmerna innehåller, även den tydlig emotionella dimensionen är viktig. (Bondebjerg 2014: 48) Filmerna styrs inte bara av fakta, betraktaren matas även med nära porträtt av förtvivlade människor. Ett tydligt exempel på detta är en sekvens i *Bananas!** som utspelar sig i rättssalen under rättegången mellan arbetarna och Dole. När de nicaraguanska männen ska berätta om sina erfarenheter, om hur det har påverkat dem att inte haft möjligheten att få barn och familjer, och hur ensamma deras liv varit på grund av detta, så brister de ut i tårar. Det här bilder som väcker känslor som ilska, rädsla och oro hos betraktaren. Känslor som kan beskrivas som "self-assertive", därför att de driver oss mot att individuellt agera och reagera (Knudsen 2009: 113). Knudsen talar i *Rethinking Documentary: New Perspectives, New Practises* (2009) om hur filmskaparen använder dessa känslor för att väcka engagemang "My contention is that these emotions and feelings are the primary way in which the filmmaker engages the viewer and in that sense moves them" (Knudsen 2009: 113). Det är ett retoriskt knep att spela på dessa känslor, mycket som man gör i spelfilm (Bondebjerg 2014:48).

I *Big Boys Gone Bananas!** (2011) flyttas fokus till Gertten, en person med starkt etos, vars parti betraktaren gärna tar, och när han visar hur Doles agerande personligen drabbar honom, en liten spelare i jämfört med jätteföretaget Dole, bosatt i Malmö i en miljö, förmodligen bekant för den svenska publiken, så väcker det här empati. Stämningen drabbar honom personligen, och därför blir betraktarna upprörda.

Lilie Chouliaraki (2006) talar om mediernas potential att bidra till att skapa en global värld där människor känner medlidande för varandra. Hon har utvecklat en förklaringsmodell "The analytics of mediation" som hon använder för att undersöka varför vissa nyhetsinslag i medierna får vårt medlidande och men andra inte (Chouliaraki 2006: 70). Ur Chouliarakis modell växer en moralisk hierarki fram med tre kategorier: "adventure news", "emergency news" och "ecstatic news" som alla innehåller nyhetsinslag som genererar medlidande på varierande sätt. Även om dokumentärfilmen inte är en naturlig del av den nyhetsrapportering som Chouliaraki beskriver i sin teori, så gör det faktum att filmerna också tar upp och diskuterar "verkliga" globala utmaningar och problem, att de till stor del pekar åt samma håll. I *Bananas!** (2009) får vi följa bananarbetarna i deras kamp för den rättvisa som de anser att de förtjänar, och filmskaparen lyckas med att förmedla en bild av deras omständigheter vilken är möjlig för oss att relatera till. Valet av narrativ är relevant för oss eftersom vi är konsumenterna av den här produkten. Dessutom är filmen en svensk produktion vilket gör att vi

känner en viss samhörighet med filmskaparna. Utifrån den modell som Chouliaraki presenterar kan Gerttens filmer sägas nå en status av "emergency news" - lidande som väcker medlidande (Chouliaraki 2011: 118), den kategori som finns i mitten av den moraliska skalan. Rapportering som tar den här formen engagerar trots ett visst avstånd, på grund av hur de är framställda, nära och med komplicerade narrativ som involverar betraktaren på något vis. (Chouliaraki 2011: 119) För att en händelse ska nå "emergency news" status är relevans viktig, men det är inte en nödvändighet. Det räcker med en dramatisk visualisering av lidande, kategorin handlar om det spektakulära i berättelsen. Dock så är det viktigt för att vi ska känna medlidande och för att berättelsen ska väcka engagemang så bör någon koppling finnas, som i *Bananas!** (2009) fall (Chouliaraki 2011: 144). Som Bondebjerg skriver:

Documentaries can give us images and stories of close or distant global issues and 'others' that are much stronger than news programmes. News is important as a constant and day-to-day framing of our sense of global issues, but documentaries to a larger degree combine actuality and a deeper background reality, that form global imaginaries and that can create cosmopolitan emotions and empathy.

(Bondebjerg 2014: 4)

Det kan dock vara svårt att uttala sig om detta eftersom det tydligt inte går att säga vilket medlidande som den första filmen genererat hos betraktaren endast utifrån filmen. Men att den andra filmen ens finns till understödjer ett engagemang. Dess existens är ett bevis på att det skapats ett stort intresse i efterdyningarna av den första filmen. I kölvattnet av Doles stämning av *Bananas!** (2009) fick frågan stor spridning i medierna i och med att ett antal företag tog avstånd från Dole, händelser som beskrivs i *Big Boys Gone Bananas!** (2011). Den medvetenhet som detta senare lett till hos svenska konsumenter blir tydlig i citatet nedan.

Många svenska konsumenter är medvetna om problem på bananodlingar och i bananhandeln. Något som inte minst de uppmärksammade filmerna *Bananas!** och *Big Boys Gone Bananas* bidragit till. Låga löner och bristande organisationsrätt; monokultur, med skadeangrepp och en ond spiral av bekämpningsmedel som följd är några av utmaningarna. Både människor och miljö far illa. Grunden i problemen är fattigdom. En hållbar och jämlik handel kan bara skapas när människor har råd att försörja sin familj och har möjlighet att investera och planera för sin framtid.

(Markstedt, 2013)

"Något som inte minst de uppmärksammade filmerna *Bananas!** och *Big Boys Gone Bananas!** bidragit till" (Markstedt, 2013) skriver den tidigare generalsekreteraren för Fair Trade Sverige på Fair Trade Sveriges webbplats.

Gertten har inte bara lyckats med att ge dessa människor en röst, han har presenterat sin berättelse så väl att de som sett filmen, de som är konsumenter inser sin del i problematiken och att de har ett visst moraliskt ansvar i den här frågan. Och inte bara det, dessa människor inser att det är de som besitter verktygen att förändra. Filmen visar att det går att agera på distans. Det som Gertten gjort, är att ha fört något som är så långt borta nära oss. Gertten kommenterar:

...For me, one of the greatest tasks of the political documentary is to show "the others". To portray them as fellow human beings we can respect, and not just as victims. - Gertten

(Säfström 2009)

Det som Gertten gjort med *Bananas!** (2009) är att bjuda in en marginaliserad grupp som inte själva har en röst i media, lyfta fram deras berättelser om sina liv och det som drabbat dem. Silverstone talar om detta handlande när medier bjuder in "den främmande" till vårt "mediapolis" som "medial gästfrihet", och menar att detta är "a primary ethic in a cosmopolitan world" (Silverstone 2007: 140).

Även om arbetarna geografiskt befinner sig långt borta från oss i väst och deras språk är annorlunda, så är det fortfarande möjligt för oss att relatera till deras strid, presenterad som en berättelse om David och Goliat, den svagare parten som står upp mot översittaren. Även om deras kamp inte påverkar oss nära, utan endast är en kugge i hjulet på det stora företag vi kallar Dole, så inspirerar och informerar deras historia om hur Dole behandlar sina anställda. Därför är den en berättelse som går att relatera till, presenterad på lagom långt avstånd för att vara objektiv i sin framställning. Den är inte så nära att den förlorar sin objektivitet, men inte heller så långt borta att den blir allt för främmande. Silverstone (2007: 23) diskuterar hur viktigt det är med att hålla rätt avstånd genom begreppet "proper distance". Enligt Silverstone (Silverstone 2007: 119ff) är det rätta avståndet en svår men viktig balansgång, det krävs att medierna varken zoomar in för nära, så pass mycket att vi antar att de andra är "oss" eller att medierna zoomar ut för långt att "de andra" reduceras till små prickar på en karta. Kommer medierna för nära eller långt borta minskar möjligheten för åskådaren att bilda sin egna uppfattning om "de främmande andra" (Silverstone 2007: 47). Utifrån Silverstones tankar så kan dokumentärfilmens styrka finnas i att de just har rätt avstånd, något som andra medier

som nyhetsreportage i tv och radio, misslyckas med i sina förhållanden till åskådaren när de i sina beskrivningar blir för enkla och främmande.

5. Vi knyter ihop säcken

I denna studie har *Bananas!** (2009) och *Big Boys Gone Bananas!** (2011) legat till grund för en analys. Utöver filmerna har medierapporteringen kring dessa filmer analyserats. Jag ställde mig frågor som “Vilka uttryck för risksamhället och globalisering finner vi i Gerttens bananas-filmer?”, “Hur kan detta förstås som en moralisk problematik?” och ”Hur kan filmerna diskuteras som en moralisk kommentar?”. Har jag funnit svar på dem?

I filmerna har hot och risker talats om som risker för arbetarna på bananplantagen. I ett globaliserat samhälle skildras konsekvenserna som stora för den med mindre ekonomisk makt, i detta fall, anställda på Doles bananplantage i Nicaragua. De har utsatts för risker såsom sterilitet och förtryck. Det är en dyster bild som Gertten skildrat genom sitt narrativ. Däremot har filmen nått stora framgångar, inte bara för Gertten som regissör, men för hur bananer konsumeras idag. Genom filmen blir Gertten en person med en kosmopolitisk blick, vilket Beck talar om att man måste ha i framtiden. Detta innebär en viss makt. I detta fall är dokumentärfilmen, och Gerttens filmer som exempel, en positiv kraft och ett viktigt medium i en globaliserad värld fylld av risker.

I filmerna och rapporteringen runt dessa finns uttryck för att ingen går säker i risksamhället. Storföretaget Dole, som tidigare lyckats hantera risker, fick möta konsekvenser för sitt handlande. Här har Gertten lyckats lyfta en moralisk problematik, och visat sig ha en nyckelposition och möjlighet att driva frågan framåt. Den kosmopolitiska blick som Gertten har förmedlar han till åskådaren. Dokumentärerna har visat sig leda till ändrade konsumtionsmönster och större förståelse för “den andre”. I denna studie har begrepp som “proper distance” och “hospitality” använts för att förklara varför Gertten lyckats så bra.

Ett skickligt arbete med narrativ och en kosmopolitisk blick är en sak. Men att studiens dokumentärfilmer nått framgångar har sannolikt också att göra med en ökad digitalisering (Bondebjerg 2014: 253). Idag finns nya tekniska möjligheter och ett ökat stöd för den här typen av filmer. Dokumentärfilmen som genre har tidigare varit låst till en smal produktion och distribuerats främst i skolor och sänts på TV. Idag finns det särskilda festivaler viga åt

dokumentärer, de visas i biosalongen, går att se i streamingtjänster som Netflix och Viaplay och återfinns gratis på YouTube. Med den tekniska utvecklingen har filmerna fått en ökad chans att spridas. Det ”mediapolis” som Silverstone talar om, det mediala universum där moraliska ställningstaganden förmedlas har under senare år utökats och gjort det möjligt för dokumentärfilmerna att få en större moralisk funktion och möjlighet till ytterligare inflytelse. Eftersom en allt större del av diskussionen idag sker i mediapolis, har denna mediala arena blivit allt viktigare, något som ytterligare pekar på den aktualitet som Silverstone talar om. Som vi har sett i den här studien är det i mediapolis som risksamhället diskuteras. För att förstå den utvecklingen är det viktigt att förstå de globaliseringsprocesser som Beck och Bauman talar om.

Men *Bananas!** (2009) och *Big Boys Gone Bananas!** (2011) är inte “bara” filmer, utan en del av en diskussion, en webbplats och föreläsningar. Ämnet för filmerna har alltså inte bara tagit plats i filmmediet, utan sträckt sig till andra arenor.

Alla dessa faktorer kan förklara dokumentärens roll i samhället, eller det globaliserade samhället om vi ska tala i Baumans termer. Att tala om en värld av risker och ojämlikhet kan verka hopplöst, och visst ser vi exempel på negativa företeelser i filmerna. Däremot har den kosmopolitism Beck talat om också syns. Gerttens filmer visar mediernas potential att väcka ett engagemang. Där vi (i västvärlden) inte varit medvetna om att vi bidrar till att skapa risker på andra ställen på jorden, synliggör filmerna de risker och konsekvenser vi skapar. Den kunskap som blir tillgänglig för oss genom medierna gör att vi tvingas att agera och förändra vårt sätt att tänka kring saker, de utmanar och utvecklar vår moral. Dokumentärfilmen har visat sig vara en plattform för att uppmana till moral-etiska ideal.

Mitt resultat är självklart beroende av mitt val av material och metod. När jag inledde studien förutsatte jag att dokumentären har en viktig roll att spela i exempelvis vår samhällsmoral, jag hade ju själv upplevt det i mataffären, trots att jag inte sett filmerna vid tillfället. I studien användes till exempel av teorier om globalisering och risk. Detta har nödvändigtvis färgat min analys. Hur hade det annars kunnat bli? Vad för nya frågor har väckts?

Jag har undersökt Gerttens filmer utifrån tankar kring moral och globalisering. Dole menade att Gerttens film berättade en historia som var vinklad och inte visade det verkliga händelseförloppet. I denna studie har jag inte problematiserat konstruktionen av en “sanning”

eller “verklighet”, något som dokumentärfilmer ofta sägs skildra. Inte heller har jag diskuterat frågan om etiskt ansvar i förhållande till dokumentärfilmsproduktionen. Allt detta är funderingar som väckts under arbetets gång, och som kan vara intressant vid vidare studier.

Men nu, tillbaka till fruktdisken och min medkonsumenters icke-ekologiska bananer. Tillbaka till fruktdisken och mitt egna goda samvete och Fair Trade-bananer. Trots att jag inte sett filmerna hade budskapet från Gerttens dokumentärer nått mig via andra medier och min omgivning. Utan att ha sett filmerna hade kunskapen påverkat vad jag la i min kundkorg och fått mig att parera den värsta moralpaniken. Det får mig att tänka på hur Beck talar om “normalkonsumtionens fripassagerare” och hur riskerna “åker snålskjuts” i vår vardag (Beck 1998: 57). Studiens dokumentärer har visat på riskerna med vår banankonsumtion. Men vad är nästa fråga att lyftas fram ur medieskuggan? Vad är det för produkt som nästa gång kommer få min moralkompass att gå helt....bananas?

6. Referenser

6.1 Litteratur & artiklar

Austin, Thomas & Jong, Wilma de (red.) (2008). *Rethinking documentary: new perspectives, new practices*. Maidenhead: Open University Press

Bauman, Zygmunt (2000). *Globalisering*. Lund: Studentlitteratur

Beck, Ulrich (2005). *Den kosmopolitiska blicken eller: krig är fred*. Göteborg: Daidalos

Beck, Ulrich (2000). *Risksamhället: på väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos

Bondebjerg, Ib (2014). *Engaging with reality: documentary & globalization*. Bristol: Intellect

Chouliaraki, Lilie. (2006). *The spectatorship of suffering* [Elektronisk resurs]. London: SAGE Publications

Corner, John (2008). Documentary studies: Dimensions of transition and continuity i *Rethinking documentary: new perspectives, new practices*. Maidenhead: Open University Press

Corpus Ong, Jonatan (2009) The cosmopolitan continuum: locating cosmopolitanism in media and cultural studies i *Media, Culture & Society* SAGE Publications: Vol. 31(3): 449–466

Dayan, Daniel (2007). On Morality, Distance and the Other: Roger Silverstone's Media and Morality. *International Journal of Communication* vol. 1

Fuhs, Kristen (2014) The Legal Trial And/In Documentary Film, *Cultural Studies*, 28:5-6, 781-808

Juul, Søren (2013). *Solidarity in individualized societies: recognition, justice and good judgement*. Oxon: Routledge

Knudsen, Erik (2008) Transcendental Realism in Documentary i *Rethinking documentary: new perspectives, new practices*. Maidenhead: Open University Press

Merriam, Sharan B. (1994). *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur

Rosencranz, Armin & Roblin, Stephen (2014). Tellez v. Dole: Nicaraguan Banana Workers Confront the U.S. Judicial System, 7 *Golden Gate U. Envtl. L.J.* 113

Silverstone, Roger (2007). *Media and morality: on the rise of the mediapolis*. Cambridge: Polity press

Østbye, Helge (2004). *Metodbok för medievetenskap*. 1. uppl. Malmö: Liber ekonomi

6.2 Övrigt

Margarete, Jangård. (Producent) & Gertten, Fredrik (Regissör). (2009). *Bananas!** [DVD]. Sverige: WG Film.

Margarete, Jangård. (Producent) & Gertten, Fredrik (Regissör). (2011) *Big Boys Gone Bananas!** [DVD]. Sverige: WG Film.

Markstedt, Helena (2013, 28 juni) Konsumenternas krav ger effekt (blogginlägg) Hämtad från <http://fairtrade.se/2013/06/konsumenternas-krav-ger-effekt/>

Sommar (2011). Fredrik Gertten. [Radioprogram] Producent: Lars Mogensen. Sveriges Radio, P1 22 juli.

Svenska Filminstitutet (u.å.) *Big Boys Gone Bananas!**
<http://www.sfi.se/PageFiles/2276/BBGB%20Discussion%20Guide%20ENG.pdf>

Säfström, Orvar (2009, 5 maj) *Interview with director Fredrik Gertten*. Hämtad: 2015-12-15 från <http://www.bananasthemovie.com/interview-with-director-fredrik-gertten>